

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРОТЕСТИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ*

Сергій Пролєєв
(Інститут філософії НАНУ)

Громадянський протест: сутність, процес, процедура

Не буду робити великої доповіді із заявленої теми, лише означу головні питання, відповіді на які хотілося б отримати в процесі нашої роботи. Таких головних питань, як на мене, три.

Перше можна сформулювати таким чином: чим є громадянський протест у структурі та практиці державного урядування? Таке формулювання може когось здивувати. Адже узвичаєне уявлення полягає в тому, що державу розуміють як щось особнє, окремий інститут. Щодо нього публіка — це щось зовнішнє, за межами державних інститутів — люди, що ходять вулицями й чогось там хочуть. Це глибоко хибний погляд. Він глибоко суперечить суті демократичної держави, в якій сувереном влади є народ, громадянська спільнота. Відповідно до модерної політико-правової парадигми, виходячи з класичного принципу народу як суверена влади, акції та маніфестації громадянської спільноти є прямими актами народовладдя, себто державницькими діями. Їх можна назвати діями державовстановлювальними та державотворчими.

Навпаки, в системі державного демократичного урядування різноманітні державники та урядовці,

© Є. БИСТРИЦЬКИЙ,
І. БЕКЕШКІНА,
О. БІЛИЙ,
Є. ГОЛОВАХА,
Й. ЗІСЕЛЬС,
Р. КОБЕЦЬ,
О. ПАНИЧ,
С. ПРОЛЄЄВ,
О. РИБАЧУК,
М. СВИСТОВИЧ,
І. СЕМІВОЛОС,
Л. СИТНІЧЕНКО,
Є. СОБОЛЄВ,
В. ФЕСЕНКО,
М. ЧАПЛИГА,
Я. ЮРЧИШИН,
2018

* Київ, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 2 лютого 2018 року. Круглий стіл проведено за сприяння Міжнародного фонду «Відродження»

яких зазвичай — знов-таки хибно — іменують владою, є лише виконавцями влади, її функціонерами, а не її утримувачами й, тим паче, не її власниками.

Їхня функція суто службова, тоді як громадянська спільнота і є справжнім носієм влади, її володарем. Ми як громадяни і є влада. Це відбиває й відома потрійна модерна формула сутності держави: держава народу, волею народу, задля (інтересів) народу. Все інше — від лукавого і є спотворенням народовладдя.

У світлі цього всі громадські маніфестації мають характер безпосереднього народовладдя. Маніфестації можуть мати як позитивний, так і негативний характер — у вигляді протестів. Отже, громадянські протести постають як державницькі акції, якими коригуються дії функціонерів, що порушують свої обов'язки, діють неналежним чином. Коли функціонери щось не те роблять, виходять за межі своїх повноважень, не відповідають очікуванням розпорядника влади, яким є народ, різні форми маніфестацій, зокрема протести, застерігають функціонерів від неправильних — зрештою антинародних — дій.

В обґрунтуванні державницького сенсу протестів пошлюся й на класичне право народу на повстання проти функціонерів держави, що зловживають владою. Формулювання цього права зазвичай пов'язують з іменем Лока, але зауважу, що воно являє собою загальник всієї теорії суспільного договору, а відтак — всіх конституційних устроїв. Навіть у Гобса, який найбільшою мірою відчужував владу на користь суверена у вигляді монарха, знаходимо це «право на повстання».

Відтак, голос громадськості, голос протесту — це не голос, який окликає державу ззовні. Це голос не прохача, а господаря: він звернений до менеджера, який щось не те робить. З цього випливає, що сутністю громадянського протесту є безпосереднє здійснення народовладдя, до якого всі державні інституції мають виявляти вищий рівень чутливості та уваги. До речі, у п'ятій статті Конституції України зазначено — цитую: «Народ здійснює владу безпосередньо *і через* органи державної влади та органи місцевого самоврядування» (курсив мій. — С.П.).

Отже, за своєю суттю громадські протести — граничною формою яких є народне повстання — є державницькими, державотворчими діями прямого народовладдя, якими коригується робота державних функціонерів. Однак мало з'ясувати співвідношення держави і громадянських протестів за суттю. Навздогін постає не менш важливе питання.

Тож друге ключове питання — це *питання про громадянський протест як процес*. Мало визначити сутність феномену, треба з'ясувати, як відбувається громадянський протест, яким є наповнення його як процесу. Складність цього питання пов'язана з низкою чинників. Зазначу кілька з них, щоб ми відчули, що це дійсно вельми непроста річ.

Чинник перший — це велика розмаїтість форм громадянського протесту. Є якісь узвичаєні форми, в яких сприймається громадянський протест.

Однак насправді ці форми дуже різні. Це можуть бути індивідуальні протести: наприклад, індивідуальний пікет або незгода якогось офіцера виконувати злочинний наказ. Протести можуть бути і більш багаточисельними, аж до масових протестів на кшталт Майдану чи волонтерського руху. Останній, як на мене, теж має відчутний присмак громадянського протесту, оскільки компенсує безпорадність і фіаско армії як соціального та державного інституту.

Тут постає другий чинник: явна та імпліцитна форми протесту. Не завжди протест є відкритою публічною маніфестацією. Скажімо, коли прокурор чи, наприклад, науковець чинить спротив корупційному середовищу і вчиняє чесно, — це, по суті, протестна акція, але вона зовсім не оголошується як протест. Відтак, коли ми говоримо про протест, то маємо враховувати ці різні режими його здійснення — латентні та явні, масові та індивідуальні тощо.

Чинник третій, який визначає протест, — це міра його автентичності. Адже протест може бути достеменним, але може бути й спотвореним, симулятивним. Одна річ — коли є правдивий громадянський протест, коли він виражає громадську позицію. Інша річ — коли протест перероджується на політтехнологію, на певний фейк. Він фактично стає способом здобуття влади і, відповідно, вираження колективного егоїзму чи партійних інтересів. Натомість громадська маніфестація спрямована на досягнення загального блага. Це зовсім інша річ.

Ще один — четвертий — чинник стосується самої держави в цьому процесі. Коли ми кажемо «держава», то начебто позначаємо щось стале, щось визначене. Але якщо звертатися, скажімо, до української ситуації (хоча проблематика протесту — це, звичайно, не лише українська ситуація), то тут постає відкрите питання щодо природи нинішньої української держави: якою мірою вона є квазідержавою, якою мірою дійсно виконує функції держави або є просто знаряддям узурпації влади та власності з боку корпорації можновладців.

І, нарешті, третє головне питання: *чим є громадянський протест як процедура?* Існує невіддільне право громадян на протест, однак зрозуміло, що здійснюватися він має в правовому полі, тобто законним чином. Тут виникає безліч колізій, зокрема, через те, що правочинність протесту і його відповідність конкретній нормі закону — це не завжди тотожні речі. Законодавство, особливо в авторитарних режимах, може бути встановлене у такий спосіб, що фактично внеможливорює громадянський протест. Відтак тут виникає колізія права і позитивного закону.

Насамкінець хочу завершити таким застереженням. Справді, екстремальною формою громадського протесту є повстання, на яке народ теж має законне право. Однак навіть повстання — це не останнє слово громадян в оскарженні дій можновладців. За межами, так би мовити, конструктивного протесту, постає *неконтрольована реакція люті й ненависті*, яка теж може виникати у суспільстві за певних граничних умов. Як на мене, українська ситуація стоїть на межі подібної реакції, що додає нашому обговоренню гострої актуальності.